

Antické mýty jinak II. Ptáci

Mnoho rodových a zhruba pětina druhových vědeckých názvů ptáků je odvozena od jmen osob: sběratelů, objevitelů a dalších postav, včetně fiktivních – nejčastějším zdrojem takových jmen jsou antické mýty. Od starověkých spisovatelů Apollodóra (asi 180 až asi 120 př. n. l.), Hygina (asi 64 př. n. l. až 17 n. l.), Ovidia (43 př. n. l. až 18 n. l.) a dalších známe rovněž desítky případů, kdy byly mýtické postavy z různých důvodů proměněny v ptáky. Bohatství mytonym ve vědecké nomenklatuře ptáků je dokladem zájmu zoologů a ornitologů o dávné řecké a římské mýtické příběhy.

Počátky světa

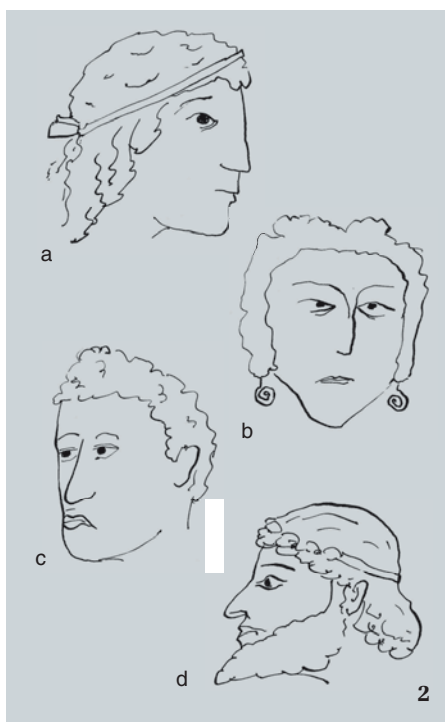
Příšerné Harpyje, ženy s ptačími těly a obrovskými drápy, trestaly na příkaz božstev nespravedlivého krále Fínea. Kdykoli usedl k jídlu, objevily se a snědly, co mohly. Zbytek potravy znehodnotily pokálením. Vyhladovělého krále vysvobodili od utrpení až héroové Kalais a Zétés, kteří obludy zahnali. Jméno rychlých a nebezpečných Harpyjí dostal jiho- a středoamerický orel harpyje pralesní (*Harpia harpyja* Linnaeus, 1758; obr. 1). Jiní dravci mají jména odvozená – novoguinejský orel harpyjovitý (*Harpypopsis novaeguineae* Salvadori, 1875) a američtí harpyjovci (*Harpahaliaetus* Lafresnaye, 1842).

Čtyřnohý pták Gryf měl tělo a zadní nohy lva, hlavu, pařáty a křídla orla. V antických mýtech provázal bohyni spravedlivé odplaty Nemesis. Později pronikl do pověstí a pohádek jako obrovitý a silný pták Noh. Dostal se i do Bible (seznam nečistých zvířat v 3. knize Mojžíšově, kapitola 11, verš 13, a v 5. knize Mojžíšově, kapitola 14, verš 12). Řecká Septuaginta (3. stol. př. n. l.) a latinská Vulgáta (4. stol. n. l.) zmiňují Gryfa, česká Bible olomoucká (15. stol.) a Bible kralická (16. stol.) Noha, moderní český překlad reálného orlosupa. Gryfovo jméno nese národní pták čtyř jihoamerických zemí kondor andský (*Vultur gryphus* Linnaeus, 1758), a také bojový letoun JAS 39 Gripen (švédské označení Gryfa).

Utváření světa

Stejně jako u jiných tvorů také mezi ptáky najdeme několik druhů či poddruhů pojmenovaných pro svou velikost nebo sílu po obrovitých Gigantech. Jsou to např. madagaskarská kukačka kukalka velká (*Coua gigas* Boddaert, 1783), ledňák obrovský (*Dacelo gigas* Boddaert, 1783; nyní *D. novaeguineae* Hermann, 1783) z Austrálie (vysazen byl i na Novém Zélandu), rorýsům příbuzná salangana vodopádová (*Hydrochous gigas* Hartert a Butler, 1901) z Malajsie a Indonésie nebo jihoamerický kolibřík velký (*Patagona gigas* Vieillot, 1824).

Títánka Rheia, matka Dia, se dostala do nomenklatury jako velký jihoamerický

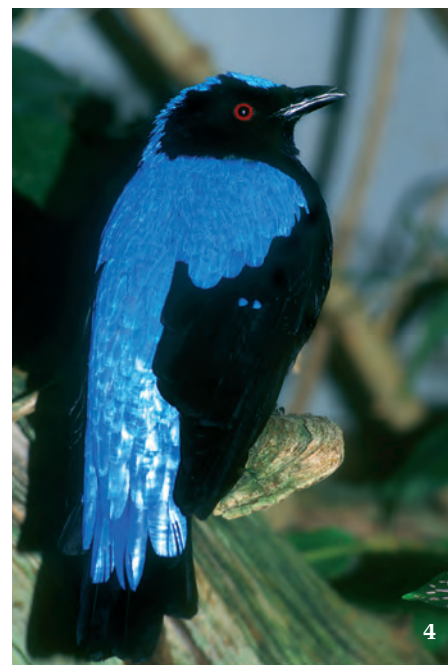

nelétavý pták nandu (*Rhea* Brisson, 1760; obr. 11). Synovec Rheie, bůh Slunce Hélios, měl syna Faëthonta. Mladík si od otce vyprosil, aby mu půjčil svůj sluneční vůz, ve kterém jezdí každý den po obloze. Faëthón však nezvládl koňské spřežení, vůz vyjel ze své dráhy a jeho žár spaloval zem. Celosvětovému požáru zabránil vládce bohů Zeus tím, že vozataje Faëthonta srazil bleskem. Hoch při pádu zahynul. Tropicový pták z ostrovů Tichého, Indického a Atlantského oceánu, který při svém letu jakoby sleduje dráhu Slunce, byl nazván faeton (*Phaethon* Linnaeus, 1758). Jméno nešťastného Hélioiova syna nese též astrild rubínový (*Neochmia phaeton* Hombroen a Jacquinet, 1841). Důvodem k pojmenování tohoto australského a novoguinejského pěvce se stala červená barva peří, podobná slunečnímu žáru. Mimochodem, Faëthón dal v 18. stol. jméno také lehkému kočáru faetonu, a později i některým typům automobilů. Výrazné červené a žluté zbarvení svrchní strany křídel je důvodem pojmenování jiho- a středoamerického slunatce nádherného (*Eurypyga helias* Pallas, 1781), a to po Hélioivnách, dcerách boha Slunce. Podle jedné Hélioivny – Faëthúsy – se jmenuje rybak rodu *Phaetusa* Wagler, 1832, žijící u řek a jezer Jižní Ameriky. Faëthontův přítel král Kyknos (latinsky Cyncus nebo Cygnus) chtěl po smrti Hélioiova syna ze žalu skočit do řeky. Bohové ho zachránili a proměnili v labuť, která nese jeho jméno *Cygnus* (Bechstein, 1803; obr. 12). Tohoto nádherného ptáka, jehož druhy žijící na severní polokouli charakterizuje bílé peří, použil teolog a spisovatel z 5. stol. Aurelius Augustinus jako příklad, když psal o nemožných, neexistujících věcech (adynata): „Viděl snad někdy někdo černou labuť?“ Ještě mnoho staletí trvalo, než byla objevena a popsána australská labuť černá (*C. atratus* Latham, 1790) a jihoamerická l. černokrká (*C. melanocoryphus* Molina, 1782).

Hélioiova sestra Éós přinášela každé ráno úsvit. Právě barva ranních červánků dala jméno podobně zbarveným indonéským papouškům loriům (*Eos* Wagler, 1832) a venezuelskému kolibříkovi inkovi zlatému (*Coeligena eos* Gould, 1848). Peruánský poddruh inky proměnlivého (*C. iris aurora* Gould, 1854) se jmenuje po římské bohyni úsvitu Auroře. Král Kéyx byl vnuč Bohyně Éóje. Žil ve šťastném manželství s jistou Alkyonou. Zahynul však po ztroskotání v rozbouřeném moři a jeho žena chtěla zemřít s ním, a tak je bohové oba proměnili v ptáky. Památku na ně máme v ledňáčcích rodů *Ceyx* Lacépède, 1799, z jihovýchodní Asie, Afriky a Madagaskaru a *Halcyon* Swainson, 1821, ze subsaharské Afriky a jižní Asie. Královnino jméno zaznívá i v názvu vymřelého papouška

1 Jihoamerický dravec harpyje pralesní (*Harpia harpyja*), specializovaný hlavně na lov opic, nejen svými až dvanácti-centimetrovými drápy skutečně připomíná nebezpečné Harpyje. Na obr. mladý pták s méně mohutným zobákem

2 Fiktivní portréty některých zmiňovaných postav: Perseova matka Danaé (a) a jeho manželka Andromedé (b), slavný hudebník a pěvec Orfeus (c), achájský hērós Aiás (d). Orig. T. Pavlík

rodu *Halcyornis* Owen, 1846, z anglického eocénu. Tetou Éóje byla patronka umění Mnemosyné, matka Múz. Její dcera Kalliopé, ochránkyně básníků a zpěváků, je skryta v názvu dvou ptáků, severoamerického kolibříka Calliopina (*Stellula calliope* Gould, 1847) a slavíka Kaliopina (*Luscinia calliope* Pallas, 1776) ze Sibíře, jihovýchodní Asie a Japonska. Všimněme si rozdílných podob jména bohyně v české terminologii.

Oblíbená bohyně lásky a krásy Afrodíté byla známa pod mnoha přezdívkami. Jednou z nich je Ídalia podle kyperského města Ídalion (dnešní Dali), kde ji uctívali v několika chrámech. Dědicem jména je krásný brazilský kolibřík hnědohrdlý (*Phaethornis idaliae* Bourcier a Mulsant, 1856); v názvu *Phaethornis* Swainson, 1827, rozpoznáme už zmíněného Faëthonta. Afrodítiným synem byl Éros, kterému Římané říkali Amor nebo Cupido. Tohoto okřídleného boha lásky připomíná svými vztyčenými pery tetřívek prériový (*Tympanuchus cupido* Linnaeus, 1758) ze Spojených států amerických (viz obr. na 3. str. obálky).

Nebeská božstva

Bohyně moudrosti Athéna neboli Minerva se stala vzorem pro označení několika „moudře“ vypadajících sov. V Evropě, Asii, Africe i v Americe žijí různé druhy sýčků (*Athene* Boie, 1822; obr. 6), na jihozápadě USA a v Mexiku jediný druh kulíška rodu *Micrathene* Coue, 1866. Vymřelá eocenní sova rodu *Minerva* Shufeldt, 1915, je doložena rovněž na území USA. Minerva měla několik nevlastních sourozenců, mezi nimi bratra Marta. Tomuto římskému bohu války byl zasvěcen a po něm nazván pták rozšířený v Evropě a Asii – datel černý (*Dryocopus martius* Linnaeus, 1758). Další nevlastní sestrou byla bohyně míru Eiréné. Výrazná modrá barva samečků, symbolizující nebeský mír, stojí za pojmenováním pěvců iren (*Irena* Horsfield, 1821) žijících v tropické Asii (obr. 4).

Manželce olympského vládce Héře sloužil stooký pastýř Argos. Héra prý po Argově smrti umístila jeho oči na ocas páva. Skvr-

ny ve tvaru očí daly jméno bažantu argusu okatému (*Argusianus argus* Linnaeus, 1766; obr. 3) z jihovýchodní Asie, a také lelku australskému neboli tečkovanému (*Eurostopodus argus* Hartert, 1892).

Zeus vícekrát potrestal lidské zločiny tím, že aktéry zbabel lidské podoby. Athénský král Pandión měl dcery Proknu a Filomélu. Prokné se provdala za krále Térea do Thrákie. Když je navštívila Filomélé, Téreus svou švagrovou znásilnil a, aby ho neprozradila, vyřízl jí jazyk a zavřel ji do vězení. Nebožačka vetkala svůj příběh do závoje, který poslala sestře. Prokné se manželovi strašlivě pomstila – zabila svého a Térea syna a připravila ho jako pokrm svému muži. Rozhořčený Zeus proměnil účastníky tragédie v ptáky. Po Pandionovi se jmenuje celosvětově rozšířený dravec orlovec (*Pandion* Savigny, 1809; obr. 13). Filomélé dala jméno v Evropě a Asii žijícímu drozdu zpěvnému (*Turdus philomelos* Brehm, 1831) a středoamerickému střízlíku slavíkovému (*Microcerculus philomela* Salvin, 1861). Prokné se rovněž ukrývá v názvech zvonovců (*Procnias* Illiger, 1811) z Jižní a Střední Ameriky,

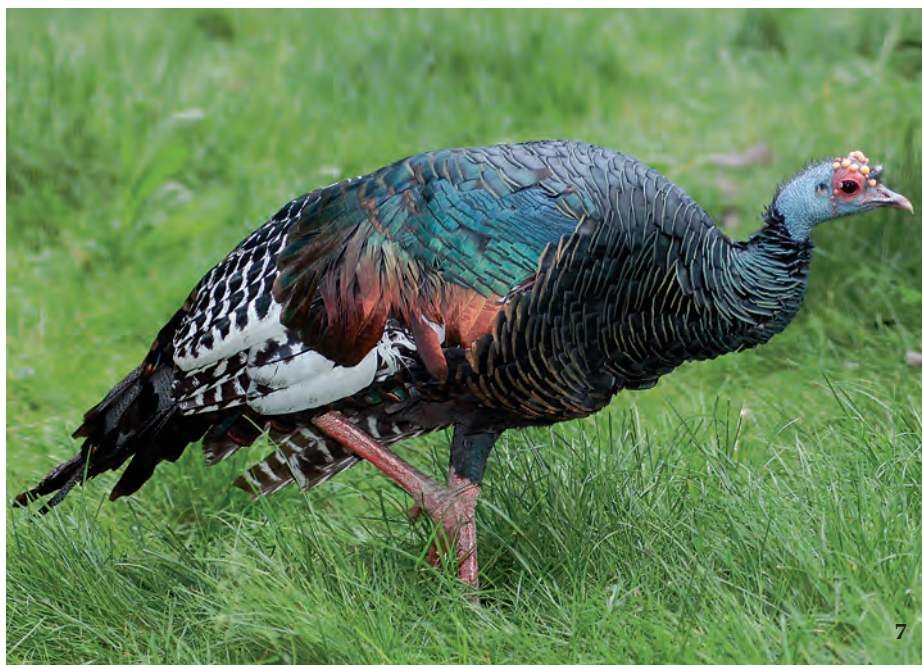
3 Bažant argus okatý (*Argusianus argus*) z Malajského poloostrova, Sumatry a Bornea napodobuje skvrnami na přístokého Arga (viz vložený detail). Samci mají až 125 cm dlouhá ocasní pera.

4 Nebesky modrý sameček ireny tyrysovové (*Irena puella*) obývající stálezelené deštné lesy jižní a jihovýchodní Asie

5 Šedobílé čelo a temeno nestora kaka (*Nestor meridionalis*) jako obraz šedin moudrého krále Nestora. Tento druh papouška žije pouze na Novém Zélandu, stejně jako jeho příbuzný nestor kea (*N. notabilis*). Australské ostrovy Norfolk a Phillip obýval od r. 1851 vyhynulý nestor úzkozobý (*N. productus*).

6 Sýček obecný (*Athene noctua*) je odedávna považován za sice moudrého (jako bohyně Athéna), ale současně chmurného posla špatných zpráv – proto neradi slyšíme „sýčkování“. Jeho populaci ve střední Evropě postihl v posledních desetiletích téměř 90% pokles početnosti.

7 Hrabavý pták krocán paví (*Meleagris ocellata*) z deštných lesů Yucatánského poloostrova nese na svém opěření slzy zarmoucených sester Meleagroven.

8 Velký jeřáb Antigonin (*Grus antigone*) vytváří stejně jako ostatní jeřábi celoživotní páry, které si upevňují partnerské vazby tancem během toku. Antigona věrně doprovází svého otce Oidipa do vyhnanství a přes hrozbu vlastní smrti pohřbila tělo bratra Polyneika.

9 Satyr himálajský (*Tragopan satyra*) z čeledi bažantovití (*Phasianidae*) obývá horské lesy v nadmořské výšce 1 800 až 4 200 m (v zimě sestupuje do nižších poloh). Na obr. je samec, samice mají nenápadně zbarvené opeření. V pojmenování satyra se objevují lesní bůh Pán i jeho průvodci Satyrové.

10 Koroptev polní (*Perdix perdix*) byla v České republice až do 50. let 20. stol. hojným druhem (v 30. letech ročně uloveno kolem 1,5 milionu kusů). Sclouvání pozemků a intenzifikace zemědělství vedly k prudkému poklesu jejich stavů. V současnosti jde o nepříliš hojný druh obývajících hlavně periferie měst se zanedbanými pozemky a okraji polí. Za jméno vděčí Perdíkovi, proradně svrženému z athénských hradeb. Blíže v textu. Snímky V. Motyčky

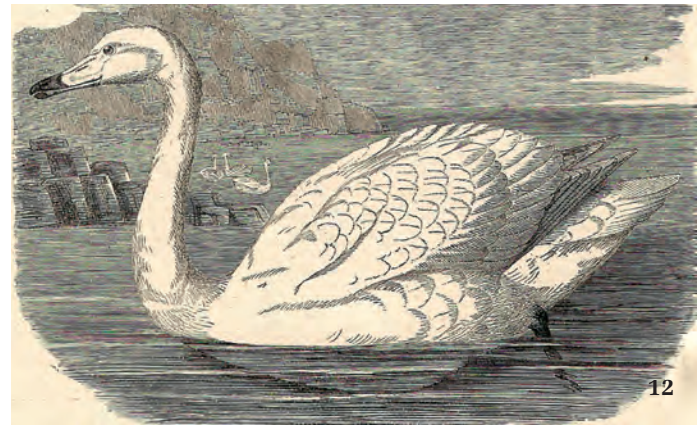
afričtých vlaštovek rodu *Psalidoprocne* Cabanis, 1850, amerických jiříček rodu *Progne* Boie, 1826, afričtí snovačovití vidy kohoutí (*Euplectes progne* Boddaert, 1783) a dalších.

Megarský král Nisos se bránil útoku nepřátelského vladaře a podlehl mu až poté, co ho zradila vlastní dcera. Byl proměněn v dravce a jeho dcera v malého, pro nás neidentifikovatelného ptáčka keirise, kterého dravec stále pronásledoval. Přípomínkou události je eurasijský a severoafričtý krahujec obecný (*Accipiter nisus* Linnaeus, 1758), specializovaný na lov ptáků, a severoamerický pěvec papežík zelenohřbetý (*Passerina ciris* Linnaeus, 1758).

Svědectvím jiné tragédie jsou dva supi Starého světa – sup hnědý (*Aegypius monachus* Linnaeus, 1766) a sup mrchožravý (*Neophron percnopterus* Linnaeus, 1758) – autorem rodových názvů byl M. J. C. Savigny (1809). Mladík Aigyptos zjistil, že vrstevník a přítel Neofrón má poměr s jeho matkou. Ze vzteku nastražil situaci, při níž Neofrón nevědomky strávil noc se svou vlastní matkou. Zeus pak oba potrestal proměněním v ptáky.

Zemská božstva

Lesní bůh Pán i jeho průvodci Satyrové vypadali tak trochu jako kozlové, neboť měli růžky a kozlí nohy. Pán, Satyrové i kozel (řecky tragos) se objevují v názvu satyra himálajského (*Tragopan satyra* Linnaeus, 1758; obr. 9), jehož samci mohou na hlavě vztyčit dva masité rohy. Podle lesních nymf Dryad se nazývá více ptáků, kupř. středo- a jihoamerický drozd tečkovaný (*Catharus dryas* Gould, 1855) nebo poddruh ledňáčka malimbijského (*Halcyon malimbica dryas* Hartlaub, 1854) z Princova ostrova v Guinejském zálivu. Horské nymfy Oready zase daly jméno andskému tyranovci drápkatému (*Lissonia oreas* Sclater a Salvin, 1869), afričtí vranuli šedokrké (*Picathartes oreas* Reichenow, 1899) nebo panamskému poddruhu holuba Goldmanova (*Geotrygon goldmani oreas* Wetmore, 1950). Oreada Échó, která se utrápila neopětovanou láskou a po níž zbyl jen hlas v podobě ozvěny, zůstala v názvu alexandra mauricijského (*Psittacula echo* A. Newton a E. Newton, 1876). Po Oreadě Oinóné, první lásce trójského Parida, se jmenuje jihoamerický kolibřík

rovníkový (*Chrysuronia oenone* Lesson, 1832). Jméno římského boha plodnosti Picumna nesou jihoameričtí a asijské datlíci (*Picumnus* Temminck, 1825). Jeho větší evropská, asijská a severoafrická příbuzná žluna (*Picus* Linnaeus, 1758) je jmenovcem krále Pika. Tento mýtický jihoitalský vladař odmítl lásku kouzelnice Kirky, a ta ho proměnila v ptáka. Latinské slovo picus (datel) má zřejmě onomatopoeický (zvukomalebný) původ a vyjadřuje zvuk klepání.

Vodní božstva

Prapůvodní bůh moře Ókeanos měl mnoho dcer Ókeanoven. Jejich jméno získali globálně rozšíření buňňáci rodu *Oceanites* Keyserling a J. H. Blasius, 1840. Buňňáček galapážský (*Oceanodroma tethys* Bonaparte, 1852) nese jméno matky Ókeanoven Téthýie. Jiní mořští ptáci dostali jméno vodních víl Néreoven, dcer boha Nérea. Buňňáček šedohřbetý (*Garrodia nereis* Gould, 1841) poletuje nad vodami poblíž Antarktidy, rybák australský (*Sterna nereis* Gould, 1843; někdy řazený do rodu *Sternula*) u Austrálie a Nového Zélandu. Néreovna Galateia milovala krásného Ákida. Ucházel se však o ni také jednooký obr Polyfémos, který ze žárlivosti Ákida zabil. Nešťastné milence najdeme v názvu poddruhu ledňáčka hedvábného (*Tanyptera galatea acis* Wallace, 1863), který žije na ostrově Buru v indonéském souostroví Moluky. Zavražděný Ákis přežívá i v lesích jižní a východní Asie v podobě pěvců suříkoců rodu *Acis* Lesson, 1831 (nyní *Pericrocotus* Boie, 1826). Podle Týry, milenky mořského vládce Poseidóna, byl pojmenován indonéský ledňák aruský (*Dacelo tyro* G. R. Gray, 1858).

Podsvětí božstva

Mezi jmény ptáků jsou zastoupeny i podsvětí bytosti. Po římském vládcí temně říše mrtvých Plutonovi byl nazván černě zbarvený pěvec muchálek pohnpeiský (*Myiagra pluto* Finsch, 1876) z tichomořských Karolinských ostrovů. Stejný původ má název indonéského poddruhu šámy stračí (*Copsychus saularis pluto* Bonaparte, 1850), černobílého pěvce z jižní a jihovýchodní Asie, a novoguinejské medosavky sazové (*Myzomela nigrita pluto* W. A. Forbes, 1879). Podsvětím zahradníkem byl Askalafos. Prozradil vládcí Hádrovi, že unesená Persefoné snědla několik jadérek z granátového jablka. Proto se podle zákonů podsvětí již nemohla vrátit do pozemského světa. Rozzlobená dívčina

11 Nandu pampový (*Rhea americana*) – nepřilíh běžný příklad ptáků, kde se o potomstvo stará samec. Za jméno vděčí matce Dia, Títance Rheie.

12 Labuť zpěvná (*Cygnus cygnus*) hnízdí v severské tundře, u nás se vzácně, ale pravidelně objevuje v zimě. V labuť byl proměněn král Kyknos.

13 Obratný lovec ryb orlovec říční (*Pandion haliaetus*) propůjčil své anglické jméno Osprey neměně obratnému letadlu s překlopnými motory V-22 Osprey. Orig. A. Brehm, *Život zvířat* (Praha 1927), pokud není uvedeno jinak

matka za to proměnila Askalafa v sovu. Dodnes jeho jméno náleží výru bledému (*Bubo ascalaphus* Savigny, 1809) ze severní Afriky, Arábie a Iráku.

Hádovky služebnice Erínye stíhaly zločince a porušitele práva. Podle jedné z nich, Alékty, se jmenuje muchálek zářivý (*M. alecto* Temminck, 1827), obyvatel ostrovů jihovýchodní Asie a Austrálie.

Héróové

Novoguinejský ledňáček čabrákový (*Tanyptera danae* Sharpe, 1880) má jméno krásné Danay, matky héra Persea. Perseova manželka Andromedé poskytla jméno drozdu indonéskému (*Zoothera andromedae* Temminck, 1826). Podle ušlechtilé Antigony, dcery nešťastného krále Oidipa, byl nazván jeřáb Antigoni (*Grus antigone*

Linnaeus, 1758), snad s odkazem na Antigoninu sebevraždu oběšením, neboť jeřáb má lysý, „odřený“ krk (obr. 8). Žije v Indii, jihovýchodní Asii a v Austrálii.

Athénský Daidalos, jehož jmenovcem je poddruh lesňáčka pruhohlavého (*Basileuterus tristriatus daedalus* Bangs, 1908) z kolumbijských a ekvádorských And, byl nejen výtečným umělcem, ale také ješitným zločincem. Svého učedníka a synovce Perdika shodil z hradeb, když zjistil, že mladík je šikovnější než on sám. Perdika proměnila bohyně Athéna v eurasijskou koroptev, která nese jeho jméno *Perdix* Brisson, 1760 (obr. 10), stejně jako pouštní blízkovýchodní koroptve rodu *Ammoperdix* Gould, 1851, vzácná koroptev tanzanská (*Xenoperdix udzungwensis* Dinesen a kol., 1994) nebo alkoun *Brachyramphus perdix* (Pallas, 1811) ze severního Tichého oceánu.

Odvážného lovce Meleagra proklela matka Althaia poté, co zabil jejího bratra. Meleagros zemřel a nad jeho smrtí truchlily sestry Meleagrovy. Američtí krocani (*Meleagris* Linnaeus, 1758; obr. 7) i africká perlička kropenatá (*Numida meleagris* Linnaeus, 1758) mají skvrnitě peří, pokropené slzami Meleagroven. Matka Althaia je skryta v názvu jihoasijské pěnice horské (*Sylvia althaea* Hume, 1878).

Po slavném pěvci Orfeovi se jmenuje pištec zpěvný (*Pachycephala orpheus* Jardine, 1849) z Malých Sund. Prototypem jména velkého kosovce novoguinejského (*Cinclusoma ajax* Temminck, 1835) je silný a odvážný Aiás, latinsky Ajax, achajský vojevůdce v trójské válce. Jiným řeckým bojovníkem byl Diomédés. Dal jméno albatrosům rodu *Diomedea* Linnaeus, 1758, z jižních moří a buňňáku šedému (*Calonectris diomedea* Scopoli, 1769), který hnízdí na ostrovech Středomořího moře a Atlantského oceánu. Důvodem pojmenování se stala příhoda z Diomédovy cesty do Itálie, při níž byli vojevůdci družové proměněni v mořské ptáky.

Moudrého stařešinu achajského vojska před Trójou Nestora připomíná jméno šedohlavých novozélandských papoušků nestorů (*Nestor* Lesson, 1830; obr. 5). Jmenovkyní věrné ženy krále Odyssea Pénélope je kachna hvízdák eurasijský (*Anas penelope* Linnaeus, 1758). Pénélope dala jméno i středo- a jihoamerickým guanům rodu *Penelope* Merrem, 1786, a *Penelopina* Reichenbach, 1861, a rovněž zoborožcům rodu *Penelopides* Reichenbach, 1849, z Filipín a Indonésie. Příště si všimneme jmen plazů, obojživelníků a ryby.